

СПЕЦИФИЧНИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ПРЕДПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА ЗА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНИ УЧЕНИЦИ С МНОЖЕСТВО УВРЕЖДЕНИЯ

Гл. ас. д-р Емануела Стоилова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията се фокусира върху специфичните педагогически подходи в обучението по предпрофесионална подготовка на зрително затруднени ученици с множество увреждания. Предпрофесионалните умения се развиват върху практически, ежедневни компетенции като управление на времето, комуникация и решаване на проблеми. Те помагат на учениците с множество увреждания не само да усвоят елементарни трудови навици, но и да придобият лична увереност. Проектно базираното обучение естествено подпомага създаването на предсказуема околна среда за зрително затруднените ученици с множество увреждания и развитие на умения за предпрофесионална подготовка. Чрез направеното изследване и представените тук примерни проекти се цели да се стимулират учителите на тази специфична група ученици да бъдат креативни, да използват въображението си и да се забавляват заедно с децата, които обучават, като в същото време и да разширяват уменията, които да подготвят по-големите ученици за живота им на възрастни хора.

Ключови думи: зрително затруднени ученици с множество увреждания; предпрофесионална подготовка; проектно базиран подход; професионални умения; комуникация

1. Въведение

От влизането в сила на Закона за предучилищното и училищното образование през 2016 г. приобщаващото образование е приоритетна образователна политика за българската образователна система. То е неизменна част от правото на всяко дете или ученик на образование и подкрепа за личностно развитие в зависимост от неговите индивидуални потребности. По данни на Министерството на образованието и науката (МОН) за учебната 2025/2026 учебна година общият брой на децата и учениците със специални образователни потребности, които

се обучават и получават допълнителна подкрепа, са 31 505, в процентно отношение това са 4.5% от всички деца и ученици в България¹.

В нашата страна функционират и 5 специални училища за ученици със сензорни увреждания – 3 за ученици с увреден слух и 2 за ученици с нарушено зрение. В тях се осъществяват обучение и подкрепа на деца и ученици със сензорни нарушения и множество увреждания.

За истинско съвременно обучение в България на зрително затруднени деца с множество увреждания можем да говорим от края на деветдесетте години на двайсети век, когато във варненското и софийското училище за ученици с нарушено зрение започва обучение на деца с по-тежки нарушения под влияние на практиката в САЩ, Англия и Германия. За тези повече от 25 години у нас е натрупан добър опит. Редица учители специализираха в САЩ, Германия и Великобритания. Много положително е, че наши учители подготвяха специалисти в други източноевропейски страни – Северна Македония, Сърбия, Армения, Молдова и други.

Сега и в двете специални училища за ученици с нарушено зрение у нас са създадени специални секции с добре подготвени екипи, които обучават зрително затруднени ученици с множество увреждания, като техният общ брой за учебната 2025/2026 учебна година е 223 ученици. През последните години в теоретичен и практически план много се акцентира върху новите функции на специалните училища, защото те се превърнаха в своеобразни средища за обучението на тази специфична група ученици и за подкрепа на родителите на учениците със зрителни и множество увреждания. И макар че до голяма степен бъдещето на тези ученици може да е неясно, тяхната предпрофесионална подготовка и евентуална професионална реализация ще доведат до подобряване качеството на живота им в бъдеще.

2. Теоретична обосновка

От 2012 година у нас има разработени и одобрени от Министерството на образованието и науката Рамкови учебни програми по учебни предмети от културно-образователни области и учебни програми по специални учебни програми за ученици с множество увреждания, както и годишен тематичен план по тематично базиран подход към тях¹. В момента се осъществява осъвременяване на специалните учебни програми, а от 2020 година в двете специални училища е въведено професионално обучение, в което са включени учениците с множество увреждания.

Ръководейки се от принципа, че според индивидуалните си възможности всеки човек може да бъде полезен на обществото с определен вид професионална подготовка, към двете специални училища за ученици с нарушено зрение в София и Варна са създадени професионални паралелки. Учениците с множество увреждания там се обучават по част от професиите

керамика, художествен текстил и градинарство. Тяхната ангажираност в подходяща работа им вдъхва самочувствие, емоционална удовлетвореност и е сигнал към обществото, че от гледна точка на трудовата заетост няма ненужни хора.

Поради естеството на нарушенията, които имат зрително затруднените ученици с множество увреждания, още в училищна възраст с тях започва педагогическа работа за развитие на предпрофесионални умения. Обучението в тази област включва три компонента (Radulov, 2014):

- използване на мултисензорни модалности;
- последователност на материалите според равнището на трудност в пространствено отношение;
- следене скоростта на учене и прилагане на усвоените умения.

Според Stoilova (2015) това, което също е важно при обучението на тази специфична група ученици, е да има и забавление в преподаването. Учителите трябва да бъдат окуражавани да мислят извън „кутията“, когато обучават ученици с множество увреждания, като използват алтернативни методи на обучение, които да са съвместими с изискванията на настоящите програми. Тъй като конвенционалните методи често не достигат до тези деца, проектно базираното обучение може да помогне да взаимодействаме по добре с тях, като в същото време то стои в основата на развитието на техните предпрофесионални умения. Проектно базираното обучение дава на учителя свобода да изгради структурирана и предвидима околна среда, като използва подходящи за възрастта на учениците и в същото време полезни за тях дейности.

При проектно базираното обучение всяка тема е разделена на отделни компоненти със съответните понятия и умения, които илюстрират как предпрофесионалните умения могат да се усвоят ефективно в унифицирания контекст на полезни дейности. Според McCarron, Hurst (1985) по Radulov (2014) програмите по предпрофесионални умения за зрително затруднени ученици с множество увреждания могат да включват следните области:

- развитие на поведенчески компетенции;
- развитие на професионално съзнание;
- овладяване на специфични умения по отношение на нервно-мускулното развитие;
- овладяване на специфични умения, свързани с пространствените взаимоотношения;
- приложна математика.

Предпрофесионалните умения могат да се овладяват в различни условия и под различна форма. Подходящи за ученици с множество увреждания са следните умения (Tsvetkova-Arsova, 2015): сортиране, опаковане, сглобяване на два или повече елементи, апликиране, сгъване на хартия, отброяване на предмети, градинарски умения (аранжиране на цветя, засаждане, прекопава-

не, поливане, подрязване, плевене), работа с глина, работа с дърво, основни познания за парите и др.

По време на проектно базираното обучение има множество възможности да се учат математика, български език, обществени науки и творчески дейности, които са естествено заложили в тематично базирания подход, който се използва в преподаването на зрително затруднените ученици с множество увреждания.

3. Практическа обосновка

Цел на изследването: целта на това проучване е да се анализират практиките и да се идентифицират подходящи педагогически подходи в обучението по предпрофесионална подготовка на зрително затруднени ученици с множество увреждания.

Методи на изследването: за нуждите на това изследване са използвани следните методи:

1. Проучване на специалната литература – от литературните източници по темата на български език, значителен принос имат публикациите на Вл. Радулов (2004, 2023); М. Цветкова-Арсова (2002, 2004, 2015); Радулов, Цветково-Арсова, Балканска (2015) и Стоилова (2015). Също така са проучени и множество литературни източници на английски език, като бяха подбрани тези от тях, които могат да подпомогнат нашата педагогическа практика в областта на обучението по предпрофесионална подготовка на зрително затруднени ученици с множество увреждания.

2. Анкета – в това изследване е използвана кратка анкета в онлайн формат, която е анонимна и е свързана с темата за проектно базираното обучение при зрително затруднени ученици с множество увреждания.

Анализ на данните: в изследването са включени 20 лица – специални педагози, учители на зрително затруднени ученици с множество увреждания от двете специални училища за ученици с нарушено зрение в София и Варна. В онлайн анкетата бяха представени 8 проекта, разработени от специалния педагог Синтия О'Конъл (O'Connell, 2007) – дългогодишен учител в училището за слепи „Пъркинс“, САЩ. Анкетата е представена на участниците в проучването чрез Google формуляр, в който участниците отбелязват професионалния си опит, групите деца със специални образователни потребности, с които работят, и аргументираха своя избор на проект. Осемте групови проекта, които са включени в анкетата са: „Проект – аранжиране на ваза с цветя“; „Проект – разнасяне на списания и вестници“; „Проект – пакетиране на подаръци“; „Проект – луковици“; „Проект – приготвяне на лакомства за домашни любимци“; „Проект – парти за рожден ден“; „Проект – рециклиране на хартия“ и „Проект – рисуване с шоколадов пудинг“.

Осемдесет процента (80%) от участващите в анкетното проучване учители на зрително затруднени ученици с множество увреждания от двете специални

училища за ученици с нарушено зрение в София и Варна избраха два групови проекта, които според тях биха помогнали на техните ученици да развият умения, които да им послужат за успешно овладяване на професия в бъдеще. Това са: „Проект – луковици“ и „Проект – рисуване с шоколадов пудинг“. Всеки един от другите шест проекта е отбелязан като предпочитан групов проект от по-малък процент от участниците в анкетата.

Проектите, които са включени в проучването, са провеждани за период от 6 години от Cynthia O’Connell (2007) в класове с по-големи зрително затруднени ученици (между 13- и 16-годишни) с множество увреждания, включително и сляпоглухи². Те са разработени от г-жа О’Конъл, така че да изграждат познания и да развиват комуникативни умения чрез използването на адекватни за възрастта на учениците смислени дейности. Един от ключовите принципи при избора ѝ е, че чрез тези проекти се развиват и специфични предпрофесионални умения у учениците, които играят важна роля за бъдещата им професионална подготовка и евентуално усвояване на част от професия.

„Проект луковици“

Бележки относно проекта: подходящ е за зрително затруднени ученици с множество увреждания, включително сляпоглухи на възраст между 13 и 16 години. Луковиците са добър проект за начало на работата, тъй като са достатъчно големи и лесно се хващат и отброяват, така че това е подходящ начин да се развият понятията за числа по смислен и подходящ за възрастта на учениците начин.

Дейност:	Изграждане на понятия:	Формиране на умения:
1. Пакетиране на луковиците	Съотнасяне едно към едно; Понятия за числата; Понятия за пространство и позиция: ляво/дясно, дъно/върх, вътре Количествени понятия: достатъчно/недостатъчно, много/малко, твърде много / твърде малко.	Двигателно позициониране; Последователност; Памет; Броење; Поставяне; Ръчни умения.
2. Продаване на луковиците върху подвижен магазин	Понятия за числата; Продавам/купувам; Представа за пари; Разпознаване на стотинки Разпознаване на банкноти Цена, ресто.	Броење; Последователност; Рутинно боравене с пари; Рутинни социални взаимодействия.

3. Засаждане на луковичите	Растенията растат, цикъл на живота; Понятия за пространство и позиция; Понятия за: горе/долу, под/на върха, около; Устройство на растенията; Двигателен речник: копай, покрый наоколо.	Последователност; Ориентация в пространството; Следване на инструкция; Двигателно планиране; Поставяне; Въртеливо движение; Функционално използване на уред за засаждане на луковичи.
4. История за упражняване на езика	Стимулиране на общуването чрез жестове, символи, картинки или думи; Ключови думи: луковичи, цветя, почва, дървена дръжка, посаждам.	Умения за разказване на преживявания; Комуникационни умения.
5. Изследване на засаденото	Цикъл на живота; Количествени понятия(висок/нисък, дебел/тънък); Свойства(размер, миризма, форма, цвят, текстура)	Организиране на модел за изследване; Ориентация и двигателно планиране; Различаване.

„Проект – рисуване с шоколадов пудинг“

Бележки относно проекта: подходящ е за зрително затруднени ученици с множество увреждания, включително сляпоглухи на възраст между 13 и 16 години. Този проект е организиран като част от месечен магазин, в който всичко струва 1 долар. Клиентите са помолени да използват точна сума, което улеснява учениците. При пристигане на материалите за проекта те се преброяват, сравняват, навиват и завързват с подходящи панделки от учениците, включени в проекта.

Дейност:	Изграждане на понятия:	Формиране на умения:
1. Пакетиране на кофички с шоколадов пудинг за рисуване с пръсти	Съотнасяне едно към едно; Понятия за числата; Понятия за пространство и позиция: ляво/дясно, дъно/връх, вътре Количествени понятия: достатъчно/недостатъчно, много/малко, твърде много /твърде малко.	Двигателно позициониране; Последователност; Памет; Броење; Поставяне; Ръчни умения; Организаторски умения.
2. Навиване на упътването за рисуване с пръсти с пудинг и завързване с панделка	Понятия за пространство и позиция: връх/дъно ръб, ъгъл, повърхност, далече от; Количествени понятия: дълъг/къс; Двигателен речник: навий.	Ориентация в пространството; Контрол на качеството; Разрешаване на проблеми; Двигателно планиране; Ръчни умения.
3. Продаване на продуктите за рисуване с пръсти върху подвижен магазин	Понятия за числата; Продавам/купувам; Представа за пари: Разпознаване на стотинки, Разпознаване на банкноти Цена, ресто.	Броење; Последователност; Рутинно боравене с пари; Рутинни социални взаимодействия.
4. История за упражняване на езика	Използване на личен начин на комуникация; Ключови думи: рисувам, пудинг, забавлявам се	Комуникативни умения; Споделяне на преживявания чрез жестове, символи, картинки или думи
5. Инструкция за използване на продукта „Забавно рисуване с пръсти с пудинг“	Указания за практическо приложение на „Забавно рисуване с пръсти с пудинг“	Следване на алгоритъм; Практическо приложение на наученото

Дейност 4 – История за упражняване на езика

Тук всеки ученик използва своя начин на комуникация, за да „разкаже“ за преживяванията си по проекта. Могат да се използват жестове, тактилни символи, картинки, електронни средства за комуникация или думи, като целта е да се стимулират учениците да общуват. Думите, които се упражняват тук, са: рисувам, пудинг, забавлявам се.

Дейност 5 – Инструкция за използване на продукта „Забавно рисуване с пръсти с пудинг“

„Първо си навийте ръкавите, измийте си ръцете, сложете си престилка и разопаковайте кофичката. Налейте 2 чаши мляко в кофичката с пудинга и разбъркайте добре. Сложете пудинга в хладилника за 1 час. След това подредете материалите за рисуване, можете да използвате восъчната хартия от вашия комплект. Най-добрият дизайн на картината е да сипвате, мажете, въртите. А най-хубавата част идва, когато си оближете вкусните пръсти. Оставете картината си да изсъхне. Забавлявайте се!“

Друг педагогически подход в разглежданата област от обучението е разработката на Furey (2024), наречена „Сензорни градини“². Основната цел на този подход е създаване на приобщаваща образователна среда. Тъй като може да се направи връзка с развиващата се у нас професия градинарство, много подходящо е бъдещо прилагане на този подход в нашата практика при обучението на зрително затруднени ученици с множество увреждания.

Разработката започва с формиране на основни понятия в градинарството, след което се анализира значимостта на сензорните градини в класната стая, която се изразява в следното:

- стимулиране на останалите сетива – сензорните градини играят решаваща роля за компенсиране на загубата на зрение чрез ангажиране на други сетива. Разнообразните текстури, аромати, звуци и вкусове в градинската обстановка осигуряват на учениците мултисензорно изживяване, подобрявайки цялостното им възприятие за света около тях;

- насърчаване на изследването и мобилността – ориентирането в сензорна градина насърчава учениците със зрителни увреждания да изследват и да се движат самостоятелно;

- подобряване на когнитивното развитие – ангажирането с разнообразните елементи на една сензорна градина стимулира когнитивното развитие. Учениците със зрителни увреждания могат да развият своя памет, пространствено мислене и умения за решаване на проблеми чрез интерактивни преживявания с функциите на градината.

Интегрирането на сензорната градина в учебната програма на зрително затруднени ученици с множество увреждания е подход, който може да се използва като „жива класна стая“ за уроци по природни науки, математика, език и комуникация, изкуства и социални науки, като по този начин ученето се превръща в практическо и завладяващо изживяване. Учениците, участващи в това сензорно изследване, ще изпитат различни сензорни стимули в градинската среда. Те ще използват сетивата си, за да наблюдават, докосват, помиришат и слушат елементите на градината, като по този начин се насърчава тяхното сетивно осъзнаване и когнитивното развитие.

Заклучение

Колкото и да са ограничени възможностите на тази категория ученици, трябва да се мисли и за тяхната професионална подготовка, която несъмнено преминава през развитието на предпрофесионалните им умения. Максимален ефект от обучението може да се постигне тогава, когато учебният процес и равнището на трудност са постоянни и съвпадат с равнището на осмисляне на информацията от ученика. Това може да се постигне чрез индивидуален подход в обучението и адаптиране на учебния материал.

Друго важно условие е специалните педагози, които работят със зрительно затруднени ученици с множество увреждания, да базират всяка дейност върху езика и всичко, което правят в класната стая, да бъде подчинено на езиковото развитие на техните ученици. Създавайки възможности за избор, се помага на учениците да генерализират информацията и да я пренасят към нови дейности – надпис, реплика, напомняне и модел. Тъй като учениците с множество увреждания имат различна степен на сензорни нарушения, различни навици, способности и потребности, затова е необходимо всеки ученик да има ефективни пътища и средства за общуване, за да станат неговите потребности и желания понятни за другите, а те, от своя страна, трябва да имат начини, за да съобщават и да получават информация от ученика.

Предлагането на мотивиращи и подходящи за възрастта на учениците дейности, адресирани към развитийните и когнитивните нужди на по-големите ученици с множество увреждания, е съвременният начин на обучение. Това формира отговорност, трудови навици и социална ангажираност у учениците. Затова всичко, което бъде преподавано, е възможност за откривателство и изграждане както на собствен преподавателски стил на учителите, така и възможност за подобряване качеството на живот на зрительно затруднените учениците с множество увреждания.

Благодарности и финансиране

Настоящата статия е изготвена с финансова подкрепа, предоставена от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект Sofia University Marking Momentum for Innovation and Technological Transfer (SUMMIT) BG-RRP-2.004-0008-3.3.

БЕЛЕЖКИ

1. Закон за предучилищното и училищно образование (ЗПУО), 2016.
2. Наредба за приобщаващо образование, в сила от 27.10.2017 г. изм. и доп. ДВ. бр.66 от 6 август 2024г.
3. <https://www.mon.bg/>
4. <https://www.perkins.com/>

ЛИТЕРАТУРА

- Радулов, Вл. (2004). *Педагогика на зрително затруднените*. София: Св. Климент Охридски.
- Радулов, Вл. (2014). *Кариерно развитие на хора с увредено зрение*, София: Феномен. ISBN 978-954-07-5714-8.
- Радулов, Вл., Цветкова-Арсова, М., Балканска, Н. (2015). *Методика за оценка на индивидуалните потребности на деца и ученици с множество увреждания*. София: Министерство на образованието и науката.
- Радулов, Вл. (2023). *Педагогика на зрително затруднените*. София: Св. Климент Охридски. ISBN 978-954-07-5714-8.
- Цветкова-Арсова, М. (2002). *Обучение на зрително затруднени с множество увреждания и на сляпоглухи*. София: Екопринт.
- Цветкова-Арсова, М., (2004). *Обучение на сляпоглухи деца и юноши*. София: Св. Климент Охридски. ISBN - 954-07-2020-6.
- Цветкова-Арсова, М. (2015). *Педагогика на деца и ученици с множество увреждания*. София: Феномен. ISBN:ISBN 978-954-549-111-5.
- Furey E. (2024). *Sensory Gardens for Students with Visual and Multiple Impairments: Cultivating Inclusive Learning Environments. Create a sensory garden for your students with visual impairments to cultivate an inclusive learning environment in your classroom*. Perkins School for the Blind.
- Mccarron, L., Hurst, J. R. (1985). Vocational readiness curriculum: preparing visually multi-handicapped students for the world of work. *JVIB*, 79.
- MCletchie, B. (2005). *Communicating with learners with multiple disabilities, including deafblindness*. Boston College lectures.
- O'Connell, C. (2007). *Beyond Pegboards: A Guide for teaching adolescent students with multiple disabilities*. Perkins School for the Blind.

Acknowledgements and Funding

This article was prepared with financial support provided by the European Union – Next Generation EU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project “Sofia University Marking Momentum for Innovation and Technological Transfer” (SUMMIT) BG-RRP-2.004-0008-3.3.

REFERENCES

- Furey, E. (2024). *Sensory Gardens for Students with Visual and Multiple Impairments: Cultivating Inclusive Learning Environments. Create a sensory garden for your students with visual impairments to cultivate an inclusive learning environment in your classroom*. Perkins School for the Blind.

- Mccarron, L., Hurst, J. R. (1985). Vocational readiness curriculum: preparing visually multi-handicapped students for the world of work. *JVIB*, 79.
- MCletchie B. (2005). *Communicating with learners with multiple disabilities, including deafblindness*. Boston College lectures.
- O'Connell, C. (2007). *Beyond Pegboards: A Guide for teaching adolescent students with multiple disabilities*. Perkins School for the Blind.
- Radulov, Vl. (2004). *Pedagogika na Zritelno zatrudnenite*, UI Sv. Kliment Ohridski, Sofia.
- Radulov, Vl. (2014). *Karierno razvitie na hora s uvredeno zrenie*, Fenomen, Sofia. ISBN 978-954-07-5714-8
- Radulov, Vl. (2023). *Pedagogika na Zritelno zatrudnenite*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN 978-954-07-5714-8.
- Radulov, Vl., Tsvetkova-Arsova, M., Balkanska, N. (2015). *Metodika za otsenka na individualnite potrebnosti na detsa i uchenitsi s mnozhestvo uvrezhdania*, Sofia: Ministerstvo na obrazovaniето i naukata.
- Tsvetkova-Arsova, M. (2002). *Obuchenie na Zritelno zatrudneni s mnozhestvo uvrezhdania i na slyapogluhi*. Sofia: Ekoprint.
- Tsvetkova-Arsova, M. (2004). *Obuchenie na slyapogluhi detsa i yunoshi*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN - 954-07-2020-6.
- Tsvetkova-Arsova, M. (2015). *Pedagogika na detsa i uchenitsi s mnozhestvo uvrezhdania*. Sofia: Fenomen. ISBN 978-954-549-111-5.

SPECIFIC PEDAGOGICAL APPROACHES IN PRE-VOCATIONAL TRAINING FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS WITH MULTIPLE DISABILITIES

Abstract. The article focuses on specific pedagogical approaches in pre-vocational training for visually impaired students with multiple disabilities. Pre-vocational skills are developed on practical, everyday competencies such as time management, communication and problem solving. They help students with multiple disabilities not only to develop elementary work habits, but also to gain personal confidence. Project-based learning naturally supports the creation of a predictable environment for students with multiple disabilities and the development of pre-vocational skills. Through the research conducted and exemplary projects presented here aim to stimulate teachers of this specific group of students to be creative, use their imagination and have fun together with the children they teach, while at the same time expanding the skills of students that will prepare them for their adult lives.

Keywords: visually impaired students with multiple disabilities; pre-professional preparation; project-based approach; professional skills; and communication

✉ **Dr. Emanuela Stoilova, Assist. Prof.**

WoS Researcher ID: JXY-8354-2024

ORCID iD: 0009-0005-7822-0008

Faculty of Educational Sciences and Arts

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Sofia, Bulgaria

E-mail: ekstoilova@uni-sofia.bg